

Er zijn in Nederland allerlei herinneringscentra, organisaties en musea die aandacht besteden aan de Tweede Wereldoorlog. Hun projecten voor leerlingen kunnen voor het vak geschiedenis een welkome aanvulling betekenen. Maar projecten geven vaak te weinig uitleg. Termen worden niet verklaard, stereotiepe beelden en begrippen niet weerlegd, de relatie tussen het antisemitisme van vroeger en nu ontbreekt, evenals een expliciete afwijzing van de rassentheorieën. Desondanks kan een verschuiving geconstateerd worden van WO-toen naar WO-nu.

THEO VAN PRAAG

Van WO-toen naar WO-nu

Projecten over de Tweede Wereldoorlog

Het eindrapport *Tijd voor Kwaliteit*, over de betekenis van de Tweede Wereldoorlog in projecten, verscheen in juli 2005. Het onderzoek werd mogelijk gemaakt door de Adviescommissie Jeugdvoorlichting WOII-heden, van het ministerie van vws, eenheid Oorlogsgetroffenen en herinnering WOII. Dit onderzoek is het vervolg op de studie naar de representatie van de Tweede Wereldoorlog in relatie tot het heden in geschiedensismethodes. In het artikel 'Tijd voor Kwaliteit' (Kleio 2003/7) heb ik daarover gerapporteerd. Het onderzoeksinstrument werd in een zogenaamd codeboek beschreven. De onderzoekers pasten dit codeboek met succes toe op de meest gebruikte geschiedensismethodes en in het afgelopen jaar op projecten met een historische component.

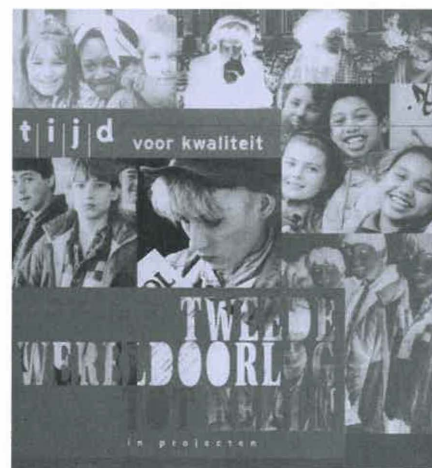
Als referentiekader voor onderzoek kozen wij – naast didactische criteria – voor drie inhoudelijke categorieën om de projecten te analyseren:

- a. grondrechten zoals vervat in de Grondwet;

- b. het interculturele gehalte;
- c. criteria voor mensenrechten- en vredeseducatie.

Wij onderzochten ruim 45 projecten die in 2004/2005 landelijk werden gebruikt. De criteria bij de keuze van deze projecten waren diversiteit, actualiteit, regionale spreiding en landelijke uitstraling. Alle projecten moesten zich richten op scholieren en jongeren tussen 10 en 25 jaar. Het rapport noemt en commentarieert deze projecten aan de hand van het codeboek, niet aan de hand van de doelstelling van het project zelf. Vrijwel altijd is één van de doelstellingen van zo'n project om bepaalde gebeurtenissen uit de oorlog te herdenken of de bevrijding te vieren.

De analyses betroffen projecten, niet organisaties. Het is dus denkbaar dat een organisatie waarvan een project kritisch werd beschreven andere projecten maakt die het veel beter doen. Het onderzoek was een momentopname, zowel in tijd als in plaats.

Collectieve herinnering, alledaags historisch besef

'Geschiedenis is de geestelijke vorm waarin een cultuur zich rekenschap geeft van haar verleden', schreef Hui-zinga in 1926. De vraag is gerechtvaardigd wat de betekenis is van het herdenken van de Tweede Wereldoorlog voor de huidige generatie jongeren in de eerste decennia van de eenentwintigste eeuw. De vraag naar de betekenis geldt uiteraard ook voor het vieren van de bevrijding, zoals jaarlijks gebeurt.

'Samenlevingen' willen liever niet nadenken over het onrecht dat anderen is aangedaan. Neem de koloniale tijd in Nederlands-Indië en de afloop daarvan. De belangstelling voor dit onderdeel van de Nederlandse geschiedenis is pas recent sterk gegroeid.

Na 1960 groeide de aandacht voor de Tweede Wereldoorlog en de Shoah. Johannes Houwink ten Cate meent dat de collectieve herinnering aan oorlog en Shoah niet voortkomt uit authentiek mededogen met de slachtoffers, maar uit

het gegeven dat samenlevingen zijn als schoolkinderen: ze onthouden alleen waar ze wat aan hebben. Volgens hem bestaat er een verband tussen het geloof in de mensenrechten en de herinnering aan genocides. De universele mensenrechten zijn deels geformuleerd in reactie op de jodenvervolgingen, en ze vormen niet toevallig een naoorlogs fenomeen. We willen ons die genocide herinneren omdat we beseffen dat we mensenrechten moeten verdedigen¹

De prominente aanwezigheid van de Tweede Wereldoorlog in het publieke debat is volgens Frank van Vree een aanwijzing dat zij is uitgegroeid tot het belangrijkste politieke en morele richtpunt van de hedendaagse cultuur.² 'Termen uit de Tweede Wereldoorlog worden af en toe gebruikt om argumenten kracht bij te zetten', aldus David Barnouw.³

Dat in november 2004 Marokkaanse jongeren de Amsterdamse wethouder Aboutaleb uitmaakten voor NSB'er, zouden cynici juist kunnen opvatten als teken van geslaagde integratie.

De periode 1940-1945 wordt steeds meer genoemd als een belangrijk ijkpunt voor 'goed' en 'fout'. Houwink ten Cate noemt enkele argumenten voor dit ijkpunt. Ten eerste zijn in Nederland in de recente geschiedenis weinig ingrijpende gebeurtenissen geweest die zo verankerd zijn in het collectieve geheugen als de periode 1940-1945. Daarnaast gaat men zich, dankzij de nieuwe Nederlanders, met name in de grote steden, op een andere manier rekenschap geven van het verleden. De aandacht voor de rol van Marokkaanse soldaten in de bevrijding van Nederland, net als die van Zuid-Italië, en de belangstelling voor de gevolgen van de Wereldoorlog in de West zijn voorbeelden van dit nieuwe perspectief. Tenslotte verwijst Houwink ten Cate naar een mogelijk toekomstige Europese grondwet. Deze is alleen aan leerlingen uit te leggen als men naar de basis hiervan zoekt, de herinnering aan de desastreuze politiek van de nazi's en de shoah die alle Europese volkeren en landen delen.

In een resolutie (ondersteund door 104 lidstaten) hebben de Verenigde Naties de 27e januari uitgeroepen als de inter-

ationale Holocaust Herinneringsdag. Secretaris-generaal Kofi Annan refereerde aan de Holocaust als '*a unique evil which cannot simply be consigned to the past and forgotten*'.

Naar verwachting zullen de oorlog en de shoah als collectieve herinnering in de eenentwintigste eeuw blijvend worden herdacht. Dit zijn feiten die buiten discussie staan.

Herdenken en vieren tussen WO-toen en WO-nu

Wat leverde ons onderzoek nu op? Enerzijds zijn er projecten die vanuit een traditie vooral museale voorlichting geven over wat er toen en op een bepaalde plaats gebeurde tijdens de Tweede Wereldoorlog. Het karakter van die projecten is vooral tijd en plaatsgebonden: WO-toen.

Anderzijds zijn er projecten die de Nederlandse multiculturele samenleving van nu als uitgangspunt hebben en ervan uitgaan dat de gebeurtenissen uit de oorlog in het collectieve geheugen van de jongeren (nog) geen (vaste) plek hebben gekregen: WO-nu.

Daartussen zitten projecten die wel vasthouden aan WO-toen maar soms voorzichtig gaan in de richting van WO-nu: ze zitten tussen traditie en actualiteit in.

Hier volgen enkele opvallende voorbeelden van 'onderwijs'-projecten binnen deze driedeling die door docenten gebruikt (kunnen) worden. In het rapport wordt uitgebreider ingegaan op de goede en slechte kanten van de diverse projecten.

WO-toen

In *Je recht op vrijheid* komen alle grondrechten aan bod. Het hoofdstuk getiteld 'Grondrechten in de Tweede Wereldoorlog' dekt echter nauwelijks de lading: in enkele pagina's wordt wat bij elkaar geraapte informatie gegeven. Eén pagina gaat over het dagelijks leven in de Tweede Wereldoorlog. Zoals de nazi's de joodse bevolking apart zetten, zo doen de schrijvers van dit pakket dat ook. Misschien kan bij een herziene uitgave enige uitleg worden gegeven bij zinnen als: '*Joden mochtenalleen komen in joodse winkels, in joodse straten, op joodse scholen, in joodse ziekenhuizen.....*'. Immers, hoe zouden die joodse straten en joodse ziekenhuizen eruit zien? Voor lezers blijft

onduidelijk wie eigenlijk joden waren (en zijn).

Het lespakket *De oorlog in Indië, zes verhalen* is gemaakt om het 'echte' einde van de Tweede Wereldoorlog te herdenken en bij te dragen tot een betere verstandhouding tussen Japan en de door Japan bezette landen tijdens de oorlog. Van herdenken is echter helemaal geen sprake, hoogstens een korte terugblik, waarbij er meer vragen opkomen dan de leerlingen aan antwoorden kunnen geven.

WO-nu

Het stripverhaal *De Ontdekking* is uitzonderlijk, niet alleen door de vorm en inhoud maar ook door de unieke bruikbaarheid als extra lesmateriaal in de klas. Er komen diverse perspectieven aan bod: 'goed', 'fout' en wat daartussen in zit. Mensen worden beschreven als unieke personen. Individuen of groepen krijgen niet de schuld van de economische problemen die ze ondervinden.

In de Handleiding *Reizen voor de toekomst* wordt op gevarieerde wijze en goed geïllustreerd een verrassend volledig overzicht van de problematiek gegeven ten behoeve van jongerenwerkers die uitsluiting, discriminatie en racisme ervaren als knelpunten in het werk met jongeren tussen de 16 en 20 jaar. Het is de vraag of dergelijke projecten uitvoerbaar zijn, maar qua informatie scoort deze handleiding hoog.

De stichting Vredeseducatie heeft een handleiding uitgebracht bij een interactieve tentoonstelling voor leerlingen vanaf 10 jaar over vooroordelen, de zondebok en verzet. Bij alle teksten zijn gespreksvragen en verwerkingsuggesties gemaakt. De teksten stimuleren tot kritisch onderzoek. Ook op de meetlat van mensenrechten, vredeseducatie en de didactische verwerking zijn de resultaten heel goed. Er zijn identificatiemogelijkheden voor alle leerlingen. Zij kunnen zich in de problematiek inleven en diverse opdrachten doen een beroep op de eigen verantwoordelijkheid. Een groot aantal bijlagen met gedichten, artikelen en lessuggesties geven het begrip WO-II-nu een duidelijk gezicht.

Van juli 2004 tot januari 2005 was in het Amsterdamse Verzetsmuseum de ten-

Literatuur

H.D.I. Homan en E.T. van Praag, *Tijd voor Kwaliteit. WOII-Heden in projecten* (EDUdesk/Parel: Heemstede 2005).
H.D.I. Homan en E.T. van Praag, *Tijd voor Kwaliteit. WOII-Heden in geschiedenis-methodes* (EDUdesk/Parel: Heemstede 2004)

Websites

Voor meer informatie over de hier genoemde projecten kunt u terecht op de website van de uitgever:

www.cmo.nl
www.uitgeverijpodium.nl
www.annefrank.nl
www.oorlogsmuseum-overloon.nl
www.aps.nl
www.hollandscheschouwburg.nl
www.hetindischhuis.nl
www.verzetsmuseum.nl (Friesland)
www.vredeseducatie.nl
www.verzetsmuseum.org (Amsterdam)
www.verzetsmuseum-zh.nl

toonstelling *Wereldoorlog in de West*. Die vertelde aan de hand van citaten over de belevenissen van bewoners, militairen en andere ooggetuigen. Hoe hebben Surinamers en Antillianen de oorlog ervaren? Ook is er aandacht voor rijksgenoten uit de West die tijdens de oorlog in Nederland verbleven. Sommigen namen deel aan het verzet. Op de criteria van het codeboek scoort de tentoonstelling redelijk hoog, met name op de interculturele meetlat.

Tussen WO-toen en WO-nu

Heel confronterend in een cd-rom met een documentaire over de Tweede Wereldoorlog is het filmfragment van ruim acht minuten over Roma en Sinti, waarin overlevenden spreken over een Haagse politiemann die ervoor gezorgd heeft dat al hun familieleden naar Auschwitz zijn weggevoerd en vermoord. Deze agent bleek in 1968 nog een koninklijke onderscheiding te hebben ontvangen!

De Werkgroep Zuid-Oost Azië heeft meegewerkt aan een cd-rom met informatie voor Gast sprekers: *Nederlands-Indië in de Tweede Wereldoorlog*. Dit pakket bevat zeer veel relevante informatie over oorlog, bezetting en

verzet in Nederlands-Indië, en ook over het dagelijks leven tijdens de Japanse bezetting en het leven in de kampen. Daarnaast ook informatie over de onvoltooid verleden tijd: de situatie van de Molukkers in Nederland, die van de Indische Nederlanders, de koloniale oorlog – Nederlands vuile oorlog genoemd – en de Japanse genoegdoening.

In een video voor het basisonderwijs wordt het verhaal verteld over de kindercreche tegenover de Hollandse Schouwburg in Amsterdam, waar helpers een aantal jonge joodse kinderen naar toe brachten en hun het leven redde, omdat ze daarvandaan meegenomen konden worden via een achterdeurtje. Een Duitse soldaat die zich destijds bij de Schouwburg 'goed' opstelde, blijkt nog in leven en wordt opgezocht door een helpster van toen. Het verhaal biedt leerlingen verschillende perspectieven op individuele keuzes en geeft daardoor bij al het leed toch een optimistische boodschap.

Waarom die vlag toch? heeft een zeer korte, zakelijke docenthandleiding. In weinig pagina's wordt veel verantwoord informatie gegeven. Doelen, vragen voor de leerlingen, extra opdrachten, literatuur en relevante websites zijn goed te gebruiken en nodigen ook uit tot extra activiteiten die inzicht kunnen geven. Een verbinding tussen verleden en actualiteit op een goed niveau.

De video *Daar hoeft het geen oorlog voor te zijn* vormt educatief materiaal bij een project voor leerlingen van 10-14 jaar. In het streven de februaristaking actueel te maken, heeft men een documentaire gemaakt waarin enerzijds een staakster ontroerend verslag doet van de gebeurtenissen destijds, en anderzijds twee leerlingen anno 1999 protesteren tegen pestgedrag op school. De film van amper twaalf minuten hinkt op twee gedachten. Het is de vraag hoe die verenigbaar zijn. Is de impliciete boodschap wel gepast, dat verzet tegen de nazi-terreur jegens joodse Nederlanders in 1940-1945 te vergelijken is met verzet tegen het pesten van medeleerlingen?

De *Doekrant Verzet je* bestaat grotendeels uit een stripverhaal. Jongeren nemen deze krantjes mee naar huis,

lezen daar de strips en die worden ook door andere jongeren gelezen. Zonder begeleiding van docenten kunnen dergelijke krantjes de bestaande vooroordelen of stereotypen juist vergroten.

Ten slotte het project *Discriminatie? Dat zoeken we op!* Stereotypen en vooroordelen komen aan bod. De definities van alle begrippen zijn goed. Deze constatering is geen open deur. Bij veel projecten ontbreekt het echter aan goede omschrijvingen van de kernbegrippen.

Ten slotte

De hantering van ons codeboek met behulp waarvan al onze criteria nagelopen zijn en de toepassing van de grondrechten, de Parelcriteria en de didactische verwerking op de onderzochte projecten leidden tot opvallende conclusies. Wij menen dat adviezen op basis hiervan in een behoefte voorzien. Niet alle organisaties en musea hoeven zich te beperken tot de kerndoelen.

In de voorstellen van de Taakgroep Vernieuwing basisvorming uit 2004 was de Tweede Wereldoorlog in de expliciete formulering van de kerndoelen vrijwel geheel verdwenen. Een aantal organisaties heeft daar kanttekeningen bij geplaatst. Ook wij stonden kritisch tegenover die veel te vage formuleringen. Mede op basis van het tussenrapport *Tijd voor Kwaliteit, WOII-Heden in geschiedenismethodes*, waarin wij pleitten voor een update van kerndoelen, is er door ons en anderen aangedrongen op een correctie. (Zie hiervoor de Kleiokrante, red.) Het is wenselijk dat vws op basis van onze aanbevelingen ook tot nieuwe randvoorwaarden komt voor verhoging van de kwaliteit van projecten, en dat het accent steeds meer verschuift van WO-toen naar WO-nu.

Noten

- 1 Citaten uit een lezing door J. Houwink ten Cate, 6-12-2004.
- 2 Frank van Vree, *In de schaduw van Auschwitz* (Groningen 1995) 14.
- 3 *De Volkskrant*, 9 juni 2004.